

RINOLALIYA NUTQ NUQSONI

Andijon Davlat pedagogika instituti Maxsus pedagogika Logopediya 2- kurs talabasi

Nizomova Zulxumor Nematovna

Anotatsiya: Maqolada rinolaliya nutq nuqsoni va uning o'ziga xos xususiyatlari va uning kelib chiqishi, bolalarda korreksion ish, ovoz va nutq hosil bo'lishining butun tizimga ta'sir qilishi, tanglay yoriqliklariga ega bolalarni patofiziologik o'rganish ularda nafas olish, fonatsiya va artikulyasiyadagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlab, nutq strukturasi haqidagi tasavvurimizni kengaytirib va ularning korreksiya qilish ishlari yoritilgan.

Kalit sozalar: Renolaliya, koreksiya ochiq rinolaliya, yopiq va aralash rinolaliya.

Rinolaliya-(grekcha so'zdan olingan bo'lib, rhinos- burun, lalia-nutq nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar sababli ovoz va tempning buzulishidir. Rinolaliyada ovozning patologik manqalanishini bartaf etishda qo'llanilayotgan usullarning xilma-xilligiga qaramay, katta qiyinchilik tug'diradi. Bu qiyinchilik birinchi navbatda nuqsonning og'irligi va har doim ham yetarli darajadagi anatomik va funksional samaradorlikni bermaydigan jarrohlik aralashuvi xarakteri bilan belgilanadi. Rinolaliyani o'rganish tarixi juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi. Lab va tanglay yoriqlari bilan izohlanadigan rinolaliya tibbiyot va logopediyaning turli tarmoqalari uchun xirurg- stomotologlar, ortodontlar, psixonevrologlar uchun muammo bo'lgan. Rinolaliyada nutq kechikib rivojlanadi, ya'ni birinchi so'zlar ikki yoshda va undan keyin paydo bo'ladi. Nutq o'ziga xos sifatli xususiyatlarga ega bo'ladi. Impressiv nutq nisbatan normal rivojlanadi, ekspressiv nutqda ahamiyatli o'zgarishlar bo'ladi. Birinchi navbatda bemorlar nutqining kam tushunarililigini ta'kidlash lozim. Bolada umuman rinolaliya borligini aniqlash qiyin emas. Avvalo, talaffuzning noaniq bo'lib, bolaning manqalanib gapirishi unda rinolaliya borligini ko'rsatadi. Biroq, rinolaliya ochiq yoki yopiq, yo bo'lmasa, ikkalasi birga qo'shilgan aralash holda bo'lishi mumkin. Uning xilini aniqlash uchun og'ziniochib, artikulyatsion nutq apparati ko'zdan kechiriladi.

Ochiq rinolaliya tanglayda yoriq borligi darhol ko'zga tashlanadi. Agar bolada yopiq rinolaliya alomatlari birga ko'shilgan bo'lsa, aralash rinolaliyadir. Ochiq rinolaliya.

Rinolaliyaning bu xili ham boshqa nutq kamchiliklari singari tabiatan organik, ya'ni artikulyatsion apparatning tuzilishidagi nuqsonga bog'liq bo'lgani holda, funksiyasi yetishmasligiga ham bog'liq bo'ladi. Organik ochiq rinolaliya artikulyatsion apparatdagi tug'ma yoki xayotda orttirilgan nuqson, yetishmovchilik tufayli yuzaga keladi. Tug'ma xillarining sababalari har xil, chunonchi yuqori jag' suyakning tish qatorlariga taqalib, yumshoq tanglay, lab kemtikligi, yumshoq tanglay yoki tilcha (laq-luq)ning kattaligi va boshqalar ana shunday nutq kamchiligiga olibkeladi. Hayotda orttirilgan ochiq rinolaliya sabablari ham ko'p. Ularning ko'proq uchraydiganlari tomoq, burun, xalqum bo'shlig'ining o'pkadan chiqayotgan havo burun bo'shlig'iga o'tib ketaverishiga olib boradigan o'zgarishlardir (masalan, bodomcha bezi shishib, yumshoq tanglayning yuqori ko'tarilishiga halal berishi). Difteriya, gripp, tif kasalliklari munosabati bilan yumshoqtanglay qisman yoki butunlay falajlanib qolishi mumkin.

Bunda yumshoq tanglay yaxshi ko'tarila olmasligi yoki butunlay ko'tarilmasligi natijasida burun – xalqum teshigi to'la yopilolmaydigan bo'lib qoladiki, bu ham rinolaliyaga sabab bo'ladi. Agar falaj barham topib ketsa, manqalik ham o'z-o'zidan yo'qoladi. Ochiq rinolaliya burun- halqum yo'lidagi adenoid va boshqa o'smalar olib tashlangandan keyin ham paydo bo'ladi. Artikulyatsion apparatning turli xil travmalar yoki zahm tufayli shikastlanishi ham ochiq rinolaliyaga olib keladi. Funksional ochiq rinolaliya. Bu xildagi rinolaliya sog'lig'i yaxshi bo'lmagan, zaif bolalarda muskul nerv apparatining

yaxshi ishlamasligi natijasida yumshoq tanglayning kam harakatchanligi, ya'ni gipokinez hollarda bo'lishiga, nafas olish jarayonining buzilganligiga bogliq bo'ladi. Eshituv funksiyasining buzilishi, qulog'i og'ir bolalarda o'z nutqini nazorat qilolmaslik, duduqlanuvchilarda og'iz brshlig'idagio'zgarishlar tufayli yumshoq tanglayning ko'tarila olmasligi ham shunday rinolaliyaga olib keladi.

Yopiq rinolaliya. Rinolaliyaning bu turi ham tug'ma va hayotda orttirilgan bo'lishi mumkin. Yopiq rinolaliyaning tashqi belgilaridan biri shuki, bunday kamchiligi bor bola doimo og'zi ochiq yuradi. Yopiq rinolaliyaning ikkita shaklini: organik, funksional xillarini farqlash zarur. Organik yopiq rinolaliya tomoq, burun- xalqum bo'shlig'i, burun bo'shliqlaridagi turli xil o'simtalar, shishlar, absesslar va boshqa xil kasalliklar natijasida kelib chiqadi. Funksional yopiq rinolaliya. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra bu xildagi manqalik ayrim tovushlarni o'zlashtirish vaqtida paydo bo'ladi-da bola o'sha tovushlarni o'zlashtirib, ularning talaffuzini o'rganib olganidan keyin bolaning atrofdagilarga yoki ajnabiy tildagi (masalan, fransuz tilidagi) nutq talaffuziga taqlid qilish ham funksional rinolaliyani keltirib chiqarishi mumkin. Funksional yopiq rinolaliyaning odat bo'lib qolgan xili ham uchraydi. Bu aksari yumshoq tanglayni doimo ko'tarib turgan adenoidlar operatsiya yo'li bilan olib tashlanganidan so'ng yumshoq tanglayning avvaldagidek ko'tarilib turaverishiga o'rganib, odatlanib qolganiga bog'liq bo'ladi. Yopiq rinolaliyada burun rezonatorlik vazifasini bajara olmaganligi sababli, ovoz tembrini buzilib, odam tumov bo'lgan kasalga o'xshab, dimoq bilan manqalanib gapiradi, bunda unlilar ancha jonsiz chikadi.

Burunlik undosh «M», «N» tovushlar esa yopiq Rinolaliyadahavo burunga kira olmaydigan bo'lgani uchun boshqacha M-B, N- D bo'lib talaffuz etiladi. Aralash rinolaliya. Aralash rinolaliyada ham ochiq ham yopiq rinolaliyani belgilari birga qo'shilgan, ya'ni bunda burun yo'li to'silib qolgan, ustiga tanglay- halqum pardasida yetishmovchilik hambo'ladi. Burun tovushlari yopiq rinolaliya singari, boshqatovushlar esa ochiq rinolaliya singari talaffuz qilinadi.

Aralash rinolaliya ham organik yo funksional bo'lishi mumkin. Organik xiliga yumshoq tanglayning kaltaligi yokifalajligi sabab bo'lsa, funksional xilga tanglay-halqum yorig'ining funksiyasi o'zgarishi natijasida burun yo'lining to'silib qolishiga sabab bo'ladi.

Rinolalik bolalarning fonetik rkuvi ham yetarli rivojlanmagan bo'ladi. Natijada ular o'xshash so'zlarni ma'nosini ham buzib noto'g'ri idrok etadilar. Ularninglug'at boyligi cheklangan bo'lgani uchun mantiqiy fikrlashlari ham qiyinlashadi, logik xotiralari ham birmuncha past bo'ladi. Rinolalik bolada uchraydigan aql – idrok kamchiligi, odatda, ikkilamchi hodisa bo'lib, nutq rivojlanishi yo'liga tushib ketganidan keyin rinolalik aqliy jihatdan o'z tengdoshlariga yetib oladi. Biroq rinolaliya ba'zan aqliy qoloqlik bilan birga uchraydi va bolaning rivojlanishida ancha qiyinchilik tug'diradi. Bunday bolalar yordamchi maktab dasturini ham qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Nutqni rivojlantirish bog'chasidan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bog'chaga kelgan 3-4 yasharli rinolalik ham jismoniy, ham ruxiy tomondan rivojlanishda birmuncha orqada qolgan bo'ladi. Keyinchalik esa tegishli dori-darmon va logopedik yo'l bilan ko'rsatiladigan yordam natijasida o'z tengqurlarigayetib oladi va 7-8 yoshdan ommaviy maktabga borishi mumkin. Ovoz tembrini tiklash tanglayning tug'ma yoriqliklarda ovoz hosil bo'lish mexanizmini aziyat chekishi bilan murakkablashadi, qaysiki yumshoq tanglayning inervatsiyasi ovoz burmalarining faoliyatiga ta'sir qiladi. Korreksion ish ovoz va nutq hosil bo'lishining butun tizimga ta'sir qilishini talab qiladi. Tanglay yoriqliklariga ega bolalarni patofiziologik o'rganish ularda nafas olish, fonatsiya va artikulyasiyadagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlab, nutq strukturasi haqidagi tasavvurimizni kengaytirib, logopedik ishning bir muncha maqsadga qaratilgan metodlarini tanlash imkoniyatini berdi. O'z vaqtida o'tkazilgan profilaktik va kompleks korreksion tadbirlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki faqat ulargina nuqsonning rivojlanishini susaytirib, tanglayni tug'ma nuqsonlariga ega shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish imkoniyatlarini yarata olishlari mumkin. Xulosa qilib shuni aytilish kerakki, tug'ma yoriqliklar bola organizmining

shakllanishi va ruhiy jarayonlarining rivojlanishiga ta'sir qiladi va bu ta'sir salbiy xarakterda bo'ladi. Bemorlar nuqsonning bartaraf etish yo'llarini izlaydilar, natijada artikulyatsion apparat muskullarining noto'g'ri o'zaro bog'likligi shakllanadi. Bu narsa birlamchi nuqson nutqni fonetik tomondan jihozlanishining buzulishi sababi hisoblanib, nuqson strukturasi yetakchi buzilish sifatida joy egallaydi. Rinologik bo'lgan bolalarda shaxslararo munosabatni tekshirish va o'rganish xususiyatlari shaxslararo munosabatda har bir bola erkin fikrlash va o'z nutqini atrofdagilarga yetkaza bera olish qobiliyatlariga ega agar bolada nuqson paydo boldimi, demak u bilan atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishlari birmuncha qiyinlashtiradi. Biz nuqsonni korreksiyalash uchun turli xil metodikalardan foydalanamiz. Bu bizga bolani nuqsonini psixologik holatini, nutqini shakllanishiga erishishimiz mumkin bo'ladi. Bolada nuqsonlar qancha abilitatsiya, va realitatsiya qilinsa, shuncha yaxshi va yengil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'minova L.R "Logopsixologiya"
2. M.Y. Ayupova Toshkent 2007-yil
3. Ayupova.M.Y. —Logopediya O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyatnashriyoti Toshkent - 2007.
4. Ayupova.M.YU —Korreksion ishlar metodikasi Ma'ruzamatni .T-2001